

Mariusz Kowalski

Dwuetniczność międzywojennej Warszawy w świetle wyników wyborów

Na wyniki wyborów, w tym ich zróżnicowanie przestrzenne, bardzo często wpływa różnorodność kulturowa wyborców. Widać to wyraźnie w Polsce w okresie międzywojennym. Potwierdzają to również wyniki wyborów w Warszawie – mieście zamieszkiwanym przez Polaków (70%) i Żydów (30%). Polacy głosowali na ogólnopolskie partie o różnych cechach ideologicznych, członkowie mniejszości etnicznych wybierali natomiast partie podkreślające ich pochodzenie. Partie żydowskie miały także zróżnicowany wizerunek ideologiczny, choć można dostrzec, że żydowscy wyborcy wyrażali większą sympatię dla partii lewicowych niż Polacy, aby przeciwstawić się wpływowi nacjonalistycznej prawicy. Jedy- nym ugrupowaniem, które w pełni przełamało podziały etniczne, byli komuniści. Segregacja przestrzenna, zarówno etniczna, jak i społeczna, spowodowała silne zróżnicowanie wyników wyborów. Polska prawica dominowała w centralnych dzielnicach miasta, polska lewica – na suburbiach. Wyjątkami od tej regularności były dzielnice północne (Muranów, Powązki, Grzybów) i część Pragi, gdzie dominowały partie żydowskie. Największą koncentracją wyborców żydowskich był okręg północny. W jego wschodniej części wygrywała prawica żydowska, w zachodniej części – żydowska lewica i komuniści.

Słowa kluczowe: Warszawa, okres międzywojenny, Polacy, Żydzi, zachowania wyborcze.

1. Wstęp

Cechą charakterystyczną wyborów parlamentarnych w międzywojennej Polsce były zauważalne różnice w preferencjach wyborczych głównych grup etniczno-religijnych. Takie wnioski można wysnuć z analizy wyników wyborów, przeprowadzonej pod kątem ówczesnej struktury narodowościowej i wyznaniowej. Stosunkowo niedawno zjawisko to omawiali J.S. Kopstein i J. Wittenberg (2003). Według tych badaczy rzymscy katolicy (Polacy) byli dość silnie zróżnicowani politycznie, oddawali głosy głównie na prawicę i nierewolucyjną lewicę, wyznawcy judaizmu (Żydzi) głosowali przede wszystkim na własne ugrupowania mniejszościowe, podczas gdy prawosławni (Białorusini, część Ukraińców), prócz partii chroniących ich interesy jako mniejszości, popierali w szczególności komunistów.

Nie są to spostrzeżenia nowe. Do podobnych wniosków dochodzili inni badacze, tak kiedyś (np. Micewski 1965, Holzer 1974, Ajnenkiel 1975), jak i ostatnio (np. Brzoza 2003, Fałowski 2006, Kowalski 2014). W niniejszym artykule postanowiono zbadać tę problematykę na przykładzie przedwojennej, zróżnicowanej pod względem etnicznym Warszawy.

2. Problem badawczy

Poszczególne grupy kulturowe (etniczno-religijne) przedwojennej Polski z całą pewnością różniły się pod względem preferencji wyborczych, można mieć jednak pewne zastrzeżenia co do klasyfikacji zaproponowanej przez Kopsteina i Wittenberga (2003). Należy wziąć pod uwagę, że partie reprezentujące mniejszości narodowe (Żydzi, Ukraińcy, Białorusini) także miały odmienne oblicza ideowe. Warto jednak zauważyć, że takie ugrupowania, jak Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy czy Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi, zaliczane przez wspomnianych badaczy do komunistycznej lewicy, równie dobrze można by zakwalifikować do partii reprezentujących interesy mniejszości narodowych, gdyż nawet w swej nazwie podkreślały związek z Białorusią i Ukrainą, a nie z Polską.

Wobec powyższego można pokusić się o konstatację, że przedstawiciele mniejszości narodowych, podobnie jak Polacy, głosowali na zróżnicowane pod względem ideologicznym ugrupowania. Różnica polegała na tym, że Polacy głosowali na partie polskie (czy szerzej: ogólnopolskie), a więc takie, które obok profilu ideowego podkreślały swoje przywiązanie do polskości i państwa polskiego (np. Polska Partia Socjalistyczna), podczas gdy mniejszości narodowe opowiadały się za zróżnicowanymi pod względem ideowym partiami, reprezentującymi jednocześnie interesy danej mniejszości narodowej. Polacy oddawali więc głosy na polskie (ogólnopolskie) partie prawicowe, centrowe, lewicowe, a Żydzi – na żydowskie partie prawicowe, lewicowe, centrowe itd. Można przypuszczać, że ta prawidłowość występowała również w Warszawie, w której ludność nie była jednolita pod względem kulturowym i miała różne poglądy ideologiczne.

Wiele spostrzeżeń dotyczących tego zagadnienia zostało sformułowanych już w okresie międzywojennym. Bezcennymi opracowaniami są przede wszystkim artykuły A. Pańskiego, publikowane w „Kronice Warszawy”, w których przeanalizowano wyniki kolejnych wyborów przeprowadzonych w stolicy do sejmu i rady miasta. Autor zamieścił w tych publikacjach mapy wyborcze najważniejszych ugrupowań w skali obwodów do głosowania oraz omówił uwarunkowania ujawnionego na tych mapach zróżnicowania (Pański 1927, 1928, 1930).

Niniejszy artykuł ma na celu dostarczenie informacji o etnicznym i wyborczym zróżnicowaniu Warszawy i wykazanie wzajemnych powiązań pomiędzy tymi elementami. Podstawowym problemem badawczym omówionym w tekście jest kwestia różnic w zachowaniach wyborczych ludności polskiej i żydowskiej. Wiemy, że w skali całego kraju Polacy i Żydzi różnili się w swych preferencjach – pierwsi głosowali na partie polskie, a drudzy na ugrupowania żydowskie. Pojawia się jednak pytanie dotyczące zróżnicowania ideowego obu społeczności na osi prawica–lewica. Zastanawiające jest, czy podziały ideologiczne były charakterystyczne jedynie dla wyborców polskich, czy również dla żydowskich, których J.S. Kopstein i J. Wittenberg (2003) przypisali jedynie do bardzo ogólnej kategorii wyborców mniejszościowych. Warto również poszukać odpowiedzi na pytanie, czy istniały ugrupowania (opcje polityczne), na które głosowali zarówno polscy, jak i żydowscy wyborcy.

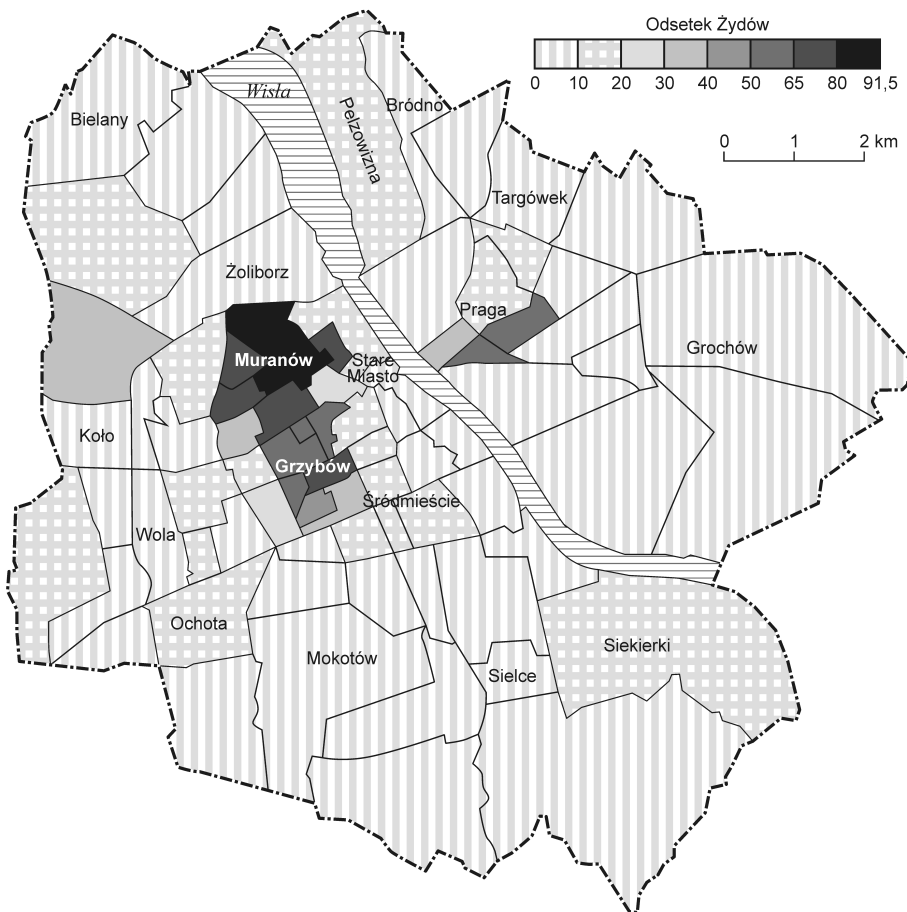
3. Zróżnicowanie etniczne Warszawy

Międzywojenna Warszawa była zróżnicowana pod względem etnicznym i wyznaniowym. Choć w większości ($\frac{2}{3}$) zamieszkiwali ją Polacy wyznania rzymskokatolickiego, to jednak prawie całą pozostałą część ($\frac{1}{3}$) stanowili Żydzi. Inne grupy etniczne (np. Niemcy, Rosjanie, Ukraińcy) czy wyznaniowe (protestanci, prawosławni, grekokatolicy) były reprezentowane w znikomym odsetku (tab. 1). Z uwagi na ich obecność można, co prawda, mówić o wielokulturowości Warszawy, ale szczególnie silnie uwidaczniał się jej dwukulturowy charakter.

Tab. 1. Struktura wyznaniowa Warszawy według spisu ludności z 1931 r.

Wyznanie	Liczebność	Odsetek
Rzymskokatolickie	783 933	66,89
Mojżeszowe	352 659	30,09
Ewangelickie	21 165	1,81
Prawosławne	8 991	0,77
Grekokatolickie	969	0,08
Inne chrześcijańskie	1 131	0,10
Inne niechrześcijańskie	213	0,02
Nieokreślone, niepodane, bezwyznaniowość	2 837	0,24
Razem	1 171 898	100,00

Źródło: GUS (1937).

Ryc. 1. Żydzi w Warszawie według obwodów statystycznych z 1931 r.
Źródło: GUS (1937)

Rozmieszczenie przedstawicieli obu grup ludności cechowało się wyraźną segregacją przestrzenną (Węclawowicz 1988, Zalewska 1996, Gawryszewski 2009). Miało to swoje źródło m.in. we wprowadzonych w 1806 i 1809 r. przepisach, które zakazywały Żydom mieszkania na Starym Mieście i przy głównych ulicach Warszawy. Z tego powodu głównym obszarem osiedleńczym ludności żydowskiej stała się północno-zachodnia część miasta, której ulice nie były objęte zakazem (Zalewska 1996, Gawryszewski 2009). W ten sposób ukształtowała się tzw. Dzielnica Północna, stanowiąca największe skupisko Żydów w Warszawie. Dzielnica ta dzieliła się na wschodnią, bogatszą część (Muranów, zwany także Nalewkami) i zachodnią, biedniejszą (Powązki). Przepisy osadnicze nie były jednak zbyt restrykcyjne i nie obowiązywały długo (do 1862 r.), dlatego skupiska ludności ży-

dowskiej uformowały się również w innych częściach miasta. Po lewej stronie Wisły był to Grzybów, sąsiadujący od południa z Dzielnicą Północną i często do niej zaliczany, choć oddzielony od niej ulicami Leszno i Chłodną, przy których Żydom nie można się było początkowo osiedlać. W Warszawie prawobrzeżnej największym skupiskiem ludności żydowskiej była zaś centralna część Pragi, gdzie Żydzi mogli się osiedlać już na mocy uchwały Sejmu Rzeczypospolitej z 1775 r. Ten przestrzenny układ został potwierdzony także w 1931 r. w trakcie ostatniego przed wojenną zagładą Żydów spisu ludności. Według zgromadzonych wówczas danych Żydzi dominowali w Dzielnicy Północnej i na Grzybowie. Odnotowano także wysoki odsetek ludności żydowskiej w rejonach spisowych centralnej części Pragi (ryc. 1).

Wspomniana segregacja przestrzenna ułatwiła niemieckim władzom okupacyjnym utworzenie w czasie II wojny światowej zamkniętej (ogrodzonej murem) dzielnicy żydowskiej. Zasięg getta od 14 listopada 1940 r. wyraźnie wskazuje, że podstawą do wyznaczenia owej dzielnicy były kryteria demograficzne, gdyż w jej skład weszły te ulice lewobrzeżnej Warszawy, przy których według spisów mieszkała przede wszystkim ludność żydowska. Getto nie objęło natomiast dużego skupiska Żydów na Pradze oraz wyznawców judaizmu zamieszkujących w rozproszeniu inne dzielnice miasta. Musieli oni opuścić swe domy i przeprowadzić się do urzędowo wyznaczonego getta. Już na samym początku w ramach tego wydzielonego przez władze obszaru miasta wyodrębniły się dwie części, rozdzielone ulicami należącymi do dzielnicy „aryjskiej” – tzw. duże getto (Muranów i Powązki) i małe getto (Grzybów) (Bednarczyk 1995).

4. Zróżnicowanie zachowań wyborczych mieszkańców Warszawy

Wobec wyraźnej segregacji przestrzennej obu głównych grup ludności międzywojennej Warszawy pojawia się pytanie, czy segregacja ta miała wpływ na przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych. Wyniki kolejnych wyborów do sejmu w skali całego miasta pozwalają przyjąć taką hipotezę. W 1922 r. na ugrupowania żydowskie zagłosowało w Warszawie 23,4% ludności (94 042 głosy), w 1928 r. – 19,2% (88 847 głosów), w 1930 r. – 19,0% (870 49 głosów). Podobnie było w wyborach do rady Warszawy: w 1927 r. – 21,3%, w 1938 r. – 26,5% (tab. 2). Można się domyślać, że na partie żydowskie głosowali przede wszystkim Żydzi, więc przestrzenne zróżnicowanie poparcia dla tych ugrupowań musiało siłą rzeczy nawiązywać do rozmieszczenia ludności żydowskiej w Warszawie. Potwierdzają to zresztą wcześniejsze analizy (Hass 1972). Należy jednak uwzględnić, że

Ryc. 2. Wybory do Rady Miejskiej w Warszawie w 1927 r. Kobiety agitujące na warszawskiej ulicy w dniu wyborów na rzecz listy nr 12 – Gospodarczego Komitetu Obrony Polskości Warszawy (koalicja endecji i chadecji)
 Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-A-3367-3

Ryc. 3. Agitacja na rzecz komitetu Żydowskich Robotników Religijnych (lista nr 18) na ul. Muranowskiej w Warszawie
 Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-U-6769

tylko ok. 20% wyborców popierało partie żydowskie, podczas gdy Żydzi stanowili ok. 30% mieszkańców miasta. Wpływ na to mogła mieć niższa partycypacja wyborcza ludności żydowskiej lub popieranie przez jej część partii „polskich”.

Tab. 2. Wyniki wyborów w Warszawie w okresie międzywojennym (sejm – 1922, 1928, 1930; rada miasta – 1927, 1938)

Ugrupowania polityczne	1922 r.	1927 r.	1928 r.	1930 r.	1938 r.
Narodowcy i chrześcijańscy demokraci	42,0	30,0	21,2	20,9	18,2
Piłsudczycy (sanacja)	5,8	10,2	35,9	40,4	30,3
PPS + NPR + NSPP	22,0	20,1	9,5	10,9	25,1
Komuniści	6,7	15,9	14,0	8,8	–
Ugrupowania lokalne	0,1	1,2	0,2	0,1	–
Ugrupowania „polskie”	76,6	77,5	80,8	81,0	73,5
Żydowska prawica (mieszczanie)	24,2	14,4	14,5	15,8	8,5
Żydowska lewica	5,0	7,3	4,8	3,2	18,0
Ugrupowania żydowskie	23,4	21,3	19,2	19,0	26,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych.

W przypadku wyborów uwzględnionych w powyższych tabelach, poza wyborami z 1938 r., mamy także dostęp do informacji na temat wyników uzyskanych przez wszystkie partie w komisariatach m.st. Warszawy. Dane te pozwalają dostrzec przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych, wskazujące na silny wpływ czynnika etnicznego. W odniesieniu do wyborów z 1928 i 1930 r. mamy wgląd do zamieszczonych w publikacjach A. Pańskiego (1927, 1928, 1930) map, na których zaprezentowano wyniki dla najważniejszych ugrupowań w obwodach wyborczych, a w przypadku wyborów samorządowych z 1927 r. dostępne są dodatkowo – także dzięki A. Pańskiemu (1927) – tabelaryczne zestawienia wyników wyborów, uwzględniające najważniejsze ugrupowania w podziale na obwody wyborcze (209 jednostek). Z tego powodu tylko w przypadku tych wyborów możliwa była dokładna analiza przestrzenna, jednak pewnym ograniczeniem był brak danych w obwodach dla mniejszych ugrupowań (w sumie 14,6% głosów). By ich całkowicie nie pomijać, postanowiono wykorzystać wynik w komisariatach. Wypaczyło to wynik poprzez uśrednienie, ale pozwoliło uwzględnić wszystkie ugrupowania. Dotyczyło to tylko najmniejszych partii, więc ogólne zniekształcenie nie było prawdopodobnie zbyt duże. Dodatkowo dotyczy to w zdecydowanej większości ugrupowań żydowskich (Bund, Poalej Sjon, Poalej Agudas, Folkieści, Hitachdut itd.), na które oddano łącznie 11,1% głosów. Z większych ugrupowań polskich była w tej grupie jedynie Narodowa Partia Robotnicza (1,6% głosów). Okoliczność ta niewątpliwie sprzyjała przeprowadzeniu tego rodzaju zabiegu.

Tab. 3. Wynik wyborów do Rady Miasta Stołecznego Warszawy z 1927 r. (%)
według obszarów etnicznych Warszawy

Ugrupowanie polityczne	Odsetek głosów na obszarze		
	polskim	mieszanym	żydowskim
Narodowcy i chadecy	37,6	25,9	6,5
Polska Partia Socjalistyczna	21,8	16,3	6,1
Sanacja	12,3	10,0	2,7
Komuniści (unieważnione)	17,0	12,5	16,3
Narodowa Partia Robotnicza	1,5	1,9	1,3
Niezależna Socjalistyczna Partia Pracy	0,4	0,9	0,8
Inne polskie	1,1	0,7	0,2
Razem polskie	91,6	68,2	33,9
Żydowski Blok Narodowy	3,1	15,1	30,3
BUND	1,4	7,0	16,2
Poalej Sjon	0,6	2,6	6,5
Żydowski Robotnicy Religijni (Poalej Agudas)	0,4	2,0	4,5
Żydowskie Stronnictwo Ludowe	0,1	0,7	1,8
Stowarzyszenie Właścicieli Nieruchomości	0,3	0,8	1,6
Poale-PPS	0,2	0,2	0,6
Demokratyczno-Sjonistyczny Blok Pracy (Hitachdut)	0,1	0,4	0,6
Żydowski Blok Demokratyczny	0,1	0,5	1,1
Inne żydowskie	0,6	1,5	1,7
Razem żydowskie	6,9	30,8	64,8
Inne unieważnione	1,5	1,0	1,2
Razem	100,0	100,0	100,0

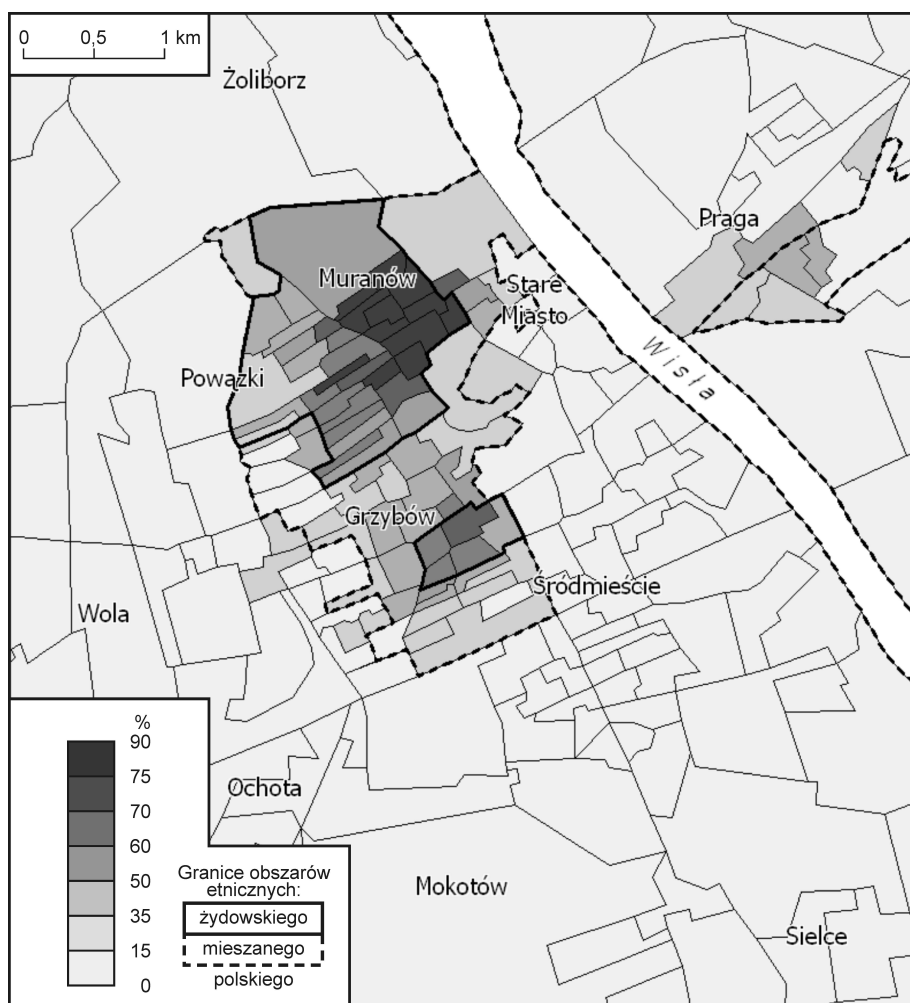
Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych.

Na potrzeby badania obwody warszawskie podzielono na trzy grupy. Do pierwszej zaliczono obwody znajdujące się w całości w obrębie rejonów spisowych, w których ludność polska stanowiła ponad 70%. Drugą grupę tworzyły obwody wyborcze w całości znajdujące się w obrębie rejonów spisowych, w których ponad 70-procentową reprezentację miała ludność żydowska. Do trzeciej grupy przypisano pozostałe obwody wyborcze. W ten sposób wyznaczono trzy obszary o charakterze etnicznym w obrębie Warszawy: polski, żydowski i mieszany. Wyniki wyborów w obwodach znajdujących się na tych obszarach zsumowano i obliczono wynik procentowy najważniejszych ugrupowań z podziałem na polskie i żydowskie (tab. 3). Można przyjąć, iż uzyskane dla obszaru polskiego i żydowskiego dane obrazują w przybliżeniu zróżnicowanie polityczne warszawskich Polaków i Żydów, a już na pewno ukazują różnice w polskiej i żydowskiej części miasta.

5. Etniczny wymiar wyborów

Wyniki wyborcze przedstawione w tab. 3 stanowią potwierdzenie wstępnych przypuszczeń. Ugrupowania żydowskie osiągały dobre wyniki tylko w obwodach zlokalizowanych w obrębie dzielnic żydowskich. Podobnie było z ugrupowaniami „polskimi”, które najwyższe poparcie otrzymały w dzielnicach z większością chrześcijańską. Wyjątek stanowiły partie lewicowe: komuniści i Niezależna Socjalistyczna Partia Pracy. Głosowali na nich zarówno wyborcy z dzielnic żydowskich,

Ryc. 4. Sumaryczny wynik partii żydowskich w wyborach w obwodach wyborczych Warszawy

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych

jak i chrześcijańskich. W dzielnicach tych komuniści uzyskali bardzo podobny rezultat – 17% w chrześcijańskich, 16,3% w żydowskich. Pozostałe partie lewicowe miały zdecydowanie bardziej etniczny charakter. Niemniej dość silne poparcie w dzielnicach żydowskich otrzymała również PPS (6,1%). Potwierdzałoby to spostrzeżenia takich badaczy, jak A. Pański (1927) czy J. Tomaszewski (1993), według których dość znaczna grupa wyborców żydowskich oddawała swe głosy na PPS. Niezależnie od tego zarówno w dzielnicach chrześcijańskich, jak i żydowskich osoby biorące udział w głosowaniu miały bardzo zróżnicowane preferencje

Ryc. 5. Sumaryczny wynik uzyskany przez ogólnopolskie partie lewicowe (PPS, komuniści i Niezależna Socjalistyczna Partia Pracy) w obwodach wyborczych Warszawy

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych

wyborcze w zakresie podziałów ideologicznych. Polacy i Żydzi głosowali na partie prawicowe, centrowe i lewicowe, a sympatie rozkładały się bardzo podobnie. W przypadku wyborców z dzielnic żydowskich sympatie te tylko nieznacznie przechylały się w stronę lewicy, podczas gdy wśród mieszkańców dzielnic chrześcijańskich wpływy opcji lewicowej i prawicowej były wyrównane (tab. 3).

Powyższe spostrzeżenia znajdują potwierdzenie w analizie kartograficznej. Najwyższy poziom sumarycznego rezultatu partii żydowskich zanotowany został w obwodach wyborczych zaliczonych do obszaru żydowskiego. Kilka obwodów, w których sumaryczny wynik partii żydowskich wyniósł ponad 50%, znalazło się na obszarze mieszanym, ale z reguły przylegały one do obszaru uznanego za żydowski (ryc. 4). Poparcie dla partii polskich było przeciwieństwem tego obrazu. Największe odstępstwa od omówionych prawidłowości można dostrzec w powązkowskiej (północno-zachodniej) części wyznaczonego obszaru żydowskiego, na którym w siedmiu obwodach wyborczych zsumowany wynik partii żydowskich był niższy niż 50%. Wytlumaczeniem tego zjawiska w dużym stopniu jest mapa poparcia dla ogólnopolskich partii lewicowych (PPS, komunistów i Niezależnej Socjalistycznej Partii Pracy) (ryc. 5). Najwyższe poparcie otrzymały one na chrześcijańskich przedmieściach, jednak również aż w sześciu z siedmiu wspomnianych obwodów Powązek ich zsumowany wynik przekroczył 40%, a w trzech – nawet 50% (ryc. 5). Przypadek ten pokazuje znaczące wpływy idei lewicowych także w żydowskiej części miasta. By jednak określić ich skalę, powinno się uwzględnić również wynik uzyskany przez żydowskie partie lewicowe.

6. Ideologiczny wymiar wyborów

Obok wymiaru etnicznego wyborów samorządowych z 1927 r. należy również zwrócić uwagę na ich aspekt ideologiczny, związany z usytuowaniem partii (niezależnie od ich etnicznej afiliacji) na osi prawica–lewica. Przestrzenne zróżnicowanie tego zjawiska widoczne jest na mapie, na której zaprezentowano sumaryczny wynik uzyskany przez partie uznane za centrolewicowe (komuniści, Bund, Poalej Syjon, Niezależna Socjalistyczna Partia Pracy, Poalej-PPS, PPS, Demokratyczno-Sjonistyczny Blok Pracy, Poalej Agudas i Narodowa Partia Robotnicza), będący jednocześnie odwróconym obrazem zsumowanego wyniku partii uważanych za prawicowe (mieszczkańskie): endecji, sanacji, syjonistów, ortodoksów, folkistów, demokratów. Przede wszystkim zauważalny jest prawicowy charakter centralnej części miasta (Śródmieście) oraz lewicowe stanowisko nie tylko przedmieść po prawej (Targówek, Brudno, Pelcowizna), ale przede wszystkim po lewej stronie Wisły (Koło, Wola, Ochota), gdzie w pięciu obwodach wyborczych cen-

trolewica (głównie dzięki głosom oddanym na komunistów i PPS) uzyskała ponad 75% głosów. Ta prawidłowość dotyczy przede wszystkim dzielnic chrześcijańskich (ryc. 6).

Ryc. 6. Sumaryczny wynik uzyskany przez partie lewicowe i robotnicze w obwodach wyborczych Warszawy

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych

Tendencje te w ideologicznym aspekcie wyborów widoczne są także w dzielnicy żydowskiej, stanowiącej zdaniem wielu badaczy swoiste „miasto w mieście”, będące polityczną Warszawą w pigułce. Z jednej strony można wyróżnić dzielnice

„mieszczańskie” – Muranów (Nalewki) i Grzybów, stanowiące wyborcze przedłużenie chrześcijańskiego Śródmieścia (przewaga prawicy, oczywiście żydowskiej). Z drugiej strony ujawnia się specyfika „proletariackich” Powązek, gdzie podobnie jak na chrześcijańskich przedmieściach dominowało poparcie dla centrolewicy. Powązki tworzyły jednocześnie swego rodzaju klin lewicowości, rozciągający się od przedmieść w kierunku centralnej części miasta (ryc. 6). Należy podkreślić, że to wszystko miało miejsce na stosunkowo niewielkiej przestrzeni, jaką była Dzielnica Północna. Dodatkowo poparcie dla centrolewicy na Powązkach należało do najwyższych w Warszawie. W sześciu obwodach wyniosło ono ponad 75%, z największym poparciem dla centrolewicy w skali całego miasta (82%)¹ w obwodzie wyborczym numer 80, znajdującym się między ulicami: Gęsią, Smoczą, Pawią i Okopową. Jednocześnie należy zauważyć, że również w centralnych dzielnicach żydowskich poparcie dla partii centrolewicowych było większe niż w chrześcijańskim Śródmieściu. Z jednej strony pokazywało to, że społeczność żydowska była podobnie zróżnicowana pod względem politycznym jak polska, z drugiej zaś – że warszawscy Żydzi w trochę wyższym stopniu żywili sympatie lewicowe niż Polacy. Być może duże znaczenie miała tu większa niż w przypadku ludności polskiej pauperyzacja warszawskich Żydów, współgrająca z efektem sąsiedztwa, gdyż na ciasnym obszarze Dzielnicy Północnej separacja różnych warstw ludności (mieszczanstwa i proletariatu) nie była tak wyraźna jak w przypadku dzielnic chrześcijańskich. Ten aspekt życia społecznego dzielnicy żydowskiej został zresztą zauważony przez badaczy zajmujących się tym zagadnieniem (np. Zalewska 1996).

7. Lewicowość warszawskich Żydów

Przeprowadzona analiza nie pozwala w przypadku Warszawy zgodzić się z interpretacją zachowań ludności żydowskiej, dokonaną przez J.S. Kopsteina i J. Wittenberga (2003). Prawdą jest, że głosowali oni na partie podkreślające swój etniczny (żydowski) charakter, ale ugrupowania te, podobnie jak polskie, były silnie zróżnicowane pod względem ideologicznym. Było to widać zarówno w okresie międzywojennym (Tomaszewski 1993, Brzoza 2003, Polonsky 2014), jak i podczas prób odrodzenia żydowskiego życia społeczno-politycznego w Polsce po II wojnie światowej (Rykała 2010). Gdy uwzględni się ten czynnik, można zauważyć, że Żydzi wykazywali nieco większą skłonność do popierania partii lewicowych niż Polacy. W pewnym sensie spostrzeżenia J.S. Kopsteina i J. Witten-

---

¹ Nawet po odjęciu głosów oddanych na solidarystyczne i religijne Poalej Agudas i NPR obwód ten pozostawał najbardziej lewicowy w całej Warszawie z wynikiem 77,1%.

berga (2003) idą w podobnym kierunku, gdyż badacze ci zauważają wśród Żydów nieznacznie większą skłonność do popierania komunistów niż wśród Polaków – w obu jednak przypadkach odnosiło się to tylko do kilku procent wyborców. Analiza wyborów w Warszawie pokazuje, że prawidłowość ta dotyczyła całej lewicy i obejmowała znacznie większą część wyborców. W 1927 r. w dzielnicach żydowskich partie, które bez cienia wątpliwości można uznać za lewicowe (komuniści, Bund, Poale-Sjon, Polska Partia Socjalistyczna, Poale-PPS, Niezależna Socjalistyczna Partia Pracy, Demokratyczno-Syjonistyczna Partia Pracy), otrzymały łącznie 47,1% głosów, podczas gdy w dzielnicach polskich te same ugrupowania uzyskały 41,3% (tab. 4). Gdyby do partii lewicowych zaklasyfikować również robotnicze ugrupowania solidarystyczne – polską Narodową Partię Robotniczą i żydowski Poalej Agudas (często zaliczane do politycznego centrum) – to w dzielnicach żydowskich lewica miałaby w 1927 r. 52,9% poparcia, w polskich – 43,2%.

Tab. 4. Popularność głównych opcji politycznych według obszarów etnicznych Warszawy w wyborach do Rady Miasta Stołecznego Warszawy w 1927 r.

Opcja polityczna	Obszary etniczne		
	polski	mieszany	żydowski
Lewica	41,3	39,9	47,1
Centrum	16,5	18,2	14,9
Prawica	40,6	41,0	36,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych.

Przy założeniu, że Żydzi głosowali na swoją prawicę oraz na żydowskie i ogólnopolskie partie centrolewicowe, podczas gdy Polacy oddawali głosy na swoją prawicę i jedynie na ogólnopolskie partie centrolewicowe, należałoby przyjąć, że lewicowość warszawskich Żydów w porównaniu z Polakami była jeszcze większa. Trudno jednak w prosty sposób oszacować tę różnicę.

Analiza wyników wyborów nie dowiodła natomiast większej skłonności Żydów do oddawania głosów na komunistów, choć taką prawidłowość J.S. Kopstein i J. Wittenberg (2003) dostrzegli w swym badaniu dotyczącym głosowania w całej Polsce. Z ich obliczeń wynika, że w 1922 r. na komunistów głosowało ok. 2% Polaków i 4% Żydów, w 1928 r. – 4% Polaków i 7% Żydów. Inaczej wygląda to w wyborach do Rady Miasta Warszawy z 1927 r., objętych badaniem przez autora niniejszego tekstu. W dzielnicach żydowskich komuniści uzyskali bowiem 16,3% głosów, podczas gdy w dzielnicach polskich – 17%. Może to sugerować, że ko-

muniści cieszyli się poparciem warszawskich Polaków i Żydów mniej więcej w podobnym stopniu, choć w obu przypadkach znacznie wyższym niż miało to miejsce w skali całej Polski (szczególnie w przypadku Polaków)². W dzielnicach żydowskich, podobnie jak w polskich, popularniejsze od komunistów były ugrupowania prawicowe (bardziej wśród Polaków) oraz niekomunistyczna lewica (bardziej wśród Żydów). Można jedynie zauważyć, że wyborcy żydowscy byli większymi zwolennikami komunistów, co widać na zestawieniu wyników różnych wyborów z lat 1927–1930 w skali warszawskich obwodów wyborczych. O ile w 1927 r. komuniści zdobyli ponad 40% procent głosów w dziewięciu „polskich” obwodach (na Woli i Ochocie – w tym w trzech ponad 50%) i tylko w jednym „żydowskim”, to w 1928 r. tylko w jednym polskim (na Ochocie) i w czterech „żydowskich” (w tym w jednym ponad 50%). W 1930 r. komuniści zdobyli ponad 40% głosów tylko w jednym obwodzie, ale był to obwód żydowski. Ponadto tylko w żydowskiej części miasta (przede wszystkim w komisariacie powązkowskim) utrzymało się skupisko kilkunastu obwodów, w których komuniści uzyskali ponad 30% głosów (Pański 1927, 1928, 1930).

Tę prawidłowość widać również bardzo wyraźnie przy porównaniu wyników wyborów w komisariatach najsilniej opowiadających się za komunistami z polskiej (Ochota) i żydowskiej (Powązki) części miasta. W 1922 r. w obu komisariatach poparcie dla komunistów nie przekroczyło 20%, choć wyższe było w polskim. Pięć lat później w polskim komisariacie Ochoty na komunistów zagłosowała już ponad połowa wyborców, jednak po następnych trzech latach już tylko 17,6%. Na tym tle komisariat powązkowski wykazywał się bardzo ustabilizowanym poparciem, choć nie osiągało ono takich rekordowych wyników jak na Ochocie (tab. 5). Należy również uwzględnić, iż był to komisariat znacznie ludniejszy, gdyż w roku 1931 mieszkało w nim 50,4 tys. osób uprawnionych do głosowania, podczas gdy na

Tab. 5. Zmiany poparcia wyborczego dla komunistów w komisariacie ochockim i powązkowskim w okresie międzywojennym

Komisariat	1922 r.	1927 r.	1928 r.	1930 r.
Ochota (polski)	19,1	55,2	29,7	17,6
Powązki (żydowski)	12,9	28,7	31,7	25,3
Warszawa	6,7	17,1	14,0	8,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych.

² Zbliżone poparcie dla komunizmu w Warszawie, przy zauważalnej różnicy w całym kraju, może sugerować, że na prowincji sympatie komunistyczne występowały zdecydowanie częściej u Żydów niż u Polaków. W celu zweryfikowania tej hipotezy należy jednak przeprowadzić dodatkowe badania.

Ochocie tylko 14,6 tys. (GUS 1937). To również odgrywało istotną rolę w budowaniu znaczenia tej dzielnicy na politycznej mapie Warszawy. Żydowskie Powązki miały w latach 1927–1930 najtrwalszy, liczny, silnie skoncentrowany i usytuowany blisko tradycyjnego centrum miasta elektorat komunistyczny. Mogło mieć to duże znaczenie w budowaniu przekonania o komunistycznych sympatiach społeczności żydowskiej, tym bardziej że jak zauważono powyżej, poparcie dla całej lewicy było większe w żydowskiej niż w polskiej części miasta.

Powstawaniu stereotypu „żydokomuny” sprzyjała również nadreprezentacja Żydów wśród członków Polskiej Partii Komunistycznej (Śpiewak 2012, Waigertner 2013). W 1931 r. 9,8% mieszkańców Polski stanowili Żydzi, podczas gdy w połowie lat 20. ich odsetek wśród członków KPP wynosił ok. 40% (Czubiński 1985). W latach 30. nastąpiła w tym względzie pewna zmiana, ale jeszcze w 1933 r. wśród członków Komunistycznej Partii Polski i Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej liczonych łącznie było 25,6% wyznawców judaizmu. Jeszcze wyższy odsetek (30–50%) stanowili Żydzi we władzach centralnych i okręgowych tych organizacji (Cimek 2012).

Utrwalaniu opinii na temat lewicowych sympatii ludności żydowskiej służyła niewątpliwie dalsza lewicowa radykalizacja polskich Żydów, o czym pisze m.in. A. Polonsky (2014). Autor ten zwraca uwagę przede wszystkim na wzrastanie wpływów Bundu w latach 30. i tłumaczy to zjawisko postępującą proletaryzacją i pauperyzacją społeczeństwa żydowskiego w Polsce. O narastaniu tego zjawiska świadczyć mogą wybory do Rady Miasta Warszawy z 1938 r. Komuniści, z uwagi na rozwiązanie ich partii, nie wzięli w nich udziału, co spowodowało, że o głosy żydowskich sympatyków lewicy walczyły Bund, Poalej Syjon Lewica i ewentualnie PPS. Dwa pierwsze ugrupowania, na które głosowali tylko Żydzi, poparło w sumie 67 tys. wyborców (Bund – 52 tys., Poalej Syjon Lewica – 15 tys.), co stanowiło 18,0% wszystkich oddanych w tych wyborach głosów i aż 68,0% głosów oddanych na partie żydowskie. W tych samych wyborach polska lewica (PPS i PPS-FR) uzyskała jedynie 34,2% głosów oddanych na partie polskie. Tryumfował Obóz Zjednoczenia Narodowego, na który oddano prawie $\frac{1}{3}$ głosów (i 41% głosów na partie polskie), co wraz z wynikiem ugrupowań narodowych (Stronictwo Narodowe, ONR) wskazywało, że wśród chrześcijańskich mieszkańców Warszawy dominują poglądy centroprawicowe (66% głosów oddanych na partie polskie) (tab. 6). Można by oczywiście założyć, że Żydzi głosowali również na OZN, ale wysoka suma głosów, jakie uzyskały łącznie partie żydowskie, raczej wyklucza taką ewentualność. Należy więc przyjąć, że lewicowa radykalizacja żydowskich wyborców rzeczywiście miała miejsce, choć nie wiązała się w tym przypadku ze wzrostem wpływów komunistów, a socjalistycznego Bundu.

Tab. 6. Wyniki wyborów do Rady Miasta Warszawy z 18 grudnia 1938 r.

Ugrupowanie	Głosy w tys.	Głosy w %	Odsetek głosów w ramach partii polskich/żydowskich	Mandaty w radzie miasta
OZN	112,8	30,3	41,1	40
SN	38,4	10,3	14,0	8
ONR	29,3	7,9	10,7	5
Prawica polska	180,5	48,4	65,8	53
PPS	87,7	23,5	32,0	27
PPS-FR	6,0	1,6	2,2	0
Lewica polska	93,7	25,1	34,2	27
Razem partie polskie	274,2	73,6	100,0	80
Mieszczanstwo żydowskie	31,6	8,5	32,0	3
Prawica żydowska	31,6	8,5	32,0	3
Bund	52,0	13,9	52,7	17
Poalej Syjon Lewica	15,0	4,0	15,2	0
Lewica żydowska	67,0	18,0	68,0	17
Razem partie żydowskie	98,6	26,4	100,0	20
Ogółem	372,8	100,0	x	100

Uwaga: kursywą zapisano liczby szacunkowe, opierając się na niepełnych danych.

Źródło: obliczenia własne na podstawie M.M. Drozdowski (1964)³, L. Hass (1973).

8. Wnioski

Analiza wyników wyborów do warszawskiej rady miasta pokazuje, że przynajmniej w stolicy zarówno Polacy, jak i Żydzi popierali różne opcje ideologiczne. Specyfika tego poparcia polegała na tym, że w odróżnieniu od Polaków Żydzi preferowali partie podkreślające swój żydowski charakter. Ten etniczny aspekt wyborów znajdował odzwierciedlenie w przestrzennym zróżnicowaniu ich wyników. Partie żydowskie dominowały w dzielnicach żydowskich, partie polskie (ogólnopolskie) – w chrześcijańskich. Jedyńą partią, która w równym stopniu przyciągała uwagę obu społeczności, byli komuniści.

Nawiązując do ogólnopolskich badań J.S. Kopsteina i J. Wittenberga (2003), można jednoznacznie stwierdzić, iż również warszawscy Żydzi nieznacznie tylko różnili się od Polaków w swych sympatiach dla komunistów. Nie można jednak

³ Zaprezentowane w opracowaniu M. Drozdowskiego (1964) dane mają charakter częściowy i przybliżony, gdyż zostały uzyskane po podliczeniu 305 tys. głosów. Tymczasem według innych źródeł (Hass 1973) w wyborach tych wzięło udział 372,8 tys. wyborców.

zignorować faktu, że wśród Żydów było silniejsze, a w latach 30. XX w. szczególnie narastające poparcie dla lewicy w ogóle, przy jednocześnie znacznie trwałszym niż w przypadku wyborców polskich przywiązaniu części wyborców żydowskich do idei komunistycznej. Poziom sympatii dla komunistycznej lewicy pod koniec lat 30. jest jednak trudny do określenia z uwagi na brak komunistycznych kandydatów w wyborach samorządowych z 1938 r. Skoro większość warszawskich Żydów zagłosowała wówczas na inne partie lewicowe, to można się domyślać, że część z nich w innych okolicznościach poparłaby kandydatów komunistycznych. To oczywiście nie potwierdza tezy, że Żydzi jako społeczność byli głównymi zwolennikami komunizmu w Polsce, i nie może być jej usprawiedliwieniem, ale z pewnością pozwala zrozumieć, dlaczego taki stereotyp w środowiskach wrogich lewicy (i Żydom) mógł się narodzić. Jego utrwaleniu sprzyjały także inne okoliczności, przede wszystkim nadreprezentacja Żydów wśród członków partii komunistycznych i większa wierność części wyborców żydowskich idei komunistycznej. Te fakty były wykorzystywane przez polską prawicę do utrwalania wygodnego dla walki politycznej (tak przeciwko mniejszości etnicznej, jak przeciwko lewicy) stereotypu, że Żydzi to komuniści, a komuniści to Żydzi. Nie była to prawda, co nie umniejsza faktu, że warszawscy Żydzi mieli znacznie więcej sympatii dla niekomunistycznej lewicy niż Polacy. Można przypuszczać, że podobnie układały się relacje polityczne i nastroje w całej Polsce, ale to mogą potwierdzić jedynie dodatkowe badania.

Literatura

- Ajnenkiel A., 1975, *Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Bednarczyk T., 1995, *Życie codzienne warszawskiego getta. Warszawskie getto i ludzie, (1939–1945 i dalej): [jakimi ich znałem]*, Warszawa.
- Brzoza Cz., 2003, *Żydowska mozaika polityczna w Polsce 1917–1927. Wybór dokumentów*, Kraków.
- Cimek H., 2012, *Żydzi w ruchu komunistycznym w Polsce w latach 1918–1937*, „Polityka i Społeczeństwo”, 9, s. 27–41.
- Czubiński A., 1985, *Komunistyczna Partia Polski (1918–1938). Zarys historii*, Warszawa.
- Drozdowski M.M., 1964, *Alarm dla Warszawy. Ludność cywilna w obronie stolicy we wrześniu 1939 r.*, Warszawa.
- Fałowski J., 2006, *Mniejszość żydowska w parlamencie II Rzeczypospolitej. 1922–1939*, Kraków.
- Gawryszewski A., 2009, *Ludność Warszawy w XX wieku*, Warszawa.

- GUS, 1937, *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto st. Warszawa*, Warszawa.
- Hass L., 1972, *Wybory warszawskie 1918–1926. Postawy polityczne mieszkańców Warszawy w świetle wyników głosowania do ciał przedstawicielskich*, Warszawa.
- Hass L., 1973, *Postawy polityczne klasy robotniczej międzywojennej Warszawy w świetle wyników wyborczych*, [w:] Kalabiński S., Kizys A. (red.), *Polska klasa robotnicza: studia historyczne*, t. 5, Warszawa, s. 279–318.
- Holzer J., 1974, *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Kopstein J.S., Wittenberg J., 2003, *Who voted communist? Reconsidering the social bases of radicalism in interwar Poland*, „Slavic Review”, 62, 1, s. 87–109.
- Kowalski M., 2014, *Czy Wielkopolska była prawicowa? Przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych w Polsce w latach dwudziestych XX wieku*, „Prace i Studia Geograficzne”, 54, s. 89–105.
- Micewski A., 1965, *Z geografii politycznej II Rzeczypospolitej. Szkice*, Kraków.
- Pański A., 1927, *Wybory do Rady Miejskiej Warszawy*, „Kronika Warszawy”, 6, s. 1–12.
- Pański A., 1928, *Wybory do Sejmu i Senatu w Warszawie*, „Kronika Warszawy”, 6, s. 1–10.
- Pański A., 1930, *Wybory do Sejmu i Senatu w Warszawie*, „Kronika Warszawy”, 1–2, s. 1–10.
- Polonsky A., 2014, *Dzieje Żydów w Polsce i Rosji*, Warszawa.
- Rykała A., 2010, *Łódź na mapie skupisk żydowskich Polski (po 1945 r.)*, [w:] Lech A., Radziszewska K., Rykała A. (red.), *Spoleczność żydowska i niemiecka w Łodzi po 1945 roku*, Łódź, s. 267–332.
- Śpiewak P., 2012, *Żydokomuna. Interpretacje historyczne*, Warszawa.
- Tomaszewski J., 1993, *Niepodległa Rzeczpospolita*, [w:] Tomaszewski J. (red.) *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce. Wzarysie (do 1950 roku)*, Warszawa, s. 143–269.
- Waingertner P., 2013, rec.: *Paweł Śpiewak, Żydokomuna. Interpretacje historyczne, Wydawnictwo Czerwone i Czarne, Warszawa 2012, ss. 256*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku”, 12, s. 158–164.
- Węclawowicz G., 1988, *Struktury społeczno-przestrzenne w miastach Polski*, Wrocław.
- Zalewska G., 1996, *Ludność żydowska w Warszawie w okresie międzywojennym*, Warszawa.

Źródła

- GUS, 1937, *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r.: Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: Miasto St. Warszawa*, Warszawa.
- Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-A-3367-3.
- Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-U-6769.

Two ethnic groups in interwar Warsaw in the light of the results of the elections

Summary

The results of the elections, including their spatial diversity, are very often influenced by the cultural diversity of voters. This is clearly visible in Poland during the interwar period (1918-1939). This shows, among other, the study of J. Kopstein and J. Wittenberg (2000). Poles voted for nationwide parties with different ideological features. Members of ethnic minorities choosing parties emphasizing their ethnicity. The only grouping that fully broke the ethnic divide were the Communists, who were voted on by both Polish and Jewish voters. This is also confirmed in the case of election results in Warsaw, a city inhabited by Poles (70%) and Jews (30%).

It was a rule that about 75-80% of Warsaw voters voted for the nationwide parties and the remaining 20-25% for the Jewish parties. However, the analysis of the Warsaw elections does not confirm the thesis of J. Kopstein and J. Wittenberg (2000) that the Poles voted ideologically, while the Jews voted for the parties representing the Jews as a minority. Jewish parties also had a differentiated ideological image with the Left, the Right and the Center. Taking into account this diversity, it makes possible to see that Jewish voters expressed greater sympathy for the left-wing parties (Bund, the Communists and Poale Zion) than Poles (Polish Socialist Party, the Communists).

At the end of the 1930s, the leftist sympathies were particularly prominent among the Jews. In the elections to the city council of Warsaw in 1938, the left among the Jewish parties won 2/3 votes (the Bund and Poale Zion), while among the national groups only 1/3 (Polish Socialist Party). On the other hand, Kopstein and Wittenberg argue that Jews were not the main source of communist influence in Poland. Support for candidates of this political option in Warsaw, both among Poles as Jews, reached a maximum of 17% (in 1927). Earlier and later support in both communities was lower. At most it may be noted that in the case of Jews before 1927 it was lower than among Poles, while after 1927 higher.

Kopstein and Wittenberg are right that the Jews were not the main base of communist influence in Poland. Support for candidates of this political option in Warsaw, both among Poles and Jews, reached a maximum of 17% in 1927. Earlier and later support was lower. In the case of Jews before 1927 it was lower than among Poles, while after 1927 higher.

Spatial segregation, both ethnically and socially, has resulted in a strong spatial variation in the results of the elections. The Polish right was dominant in the central districts of the city, the Polish left in the suburbs. The exceptions from this regularity were North Districts (Muranów, Powązki, Grzybów) and part of Praga, where the Jewish parties dominated. The largest concentration of Jewish voters was the Northern District. In its eastern part the Jewish right won, in its western part the Jewish Left and the Communists.

Jews were not the main base of influence of Communists in Poland, however, certain circumstances allow to understand why such a stereotype appeared. At least in the case of Warsaw, though perhaps also on a nationwide scale, the Jews showed more sympathy for the left than the Polish voters. In addition, the proportion of Jews among

---

the members of the Communist Party (about 25%), and especially in the authorities of this party (30-50%), was higher than their share in the whole population (10%). Jews also often cooperated with the Polish left to oppose the influence of the nationalist Polish right. For the latter, the identification of the left with the Jews and Jews with the left was a very comfortable argument in the political struggle.

Keywords: Warsaw, interwar period, Poles, Jews, electoral behaviour.

Dr hab. Mariusz Kowalski, prof. IGiPZ PAN
Polska Akademia Nauk
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa
e-mail: mar.kow@twarda.pan.pl